

WILL DURANT

Η ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ
ΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ
ΜΕΓΑΛΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ
ΝΙΚΟΣ ΔΗΜΟΥ

ΠΛΑΤΩΝΑΣ | ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ | ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ | ΣΠΙΝΟΖΑ
ΦΡΑΝΣΙΣ ΜΠΕΪΚΟΝ | ΙΜΑΝΟΥΕΛ ΚΑΝΤ
ΣΟΠΕΝΧΑΟΥΕΡ | ΧΕΡΜΠΕΡΤ ΣΠΕΝΣΕΡ | ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ
ΠΛΑΤΩΝΑΣ | ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ | ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ | ΣΠΙΝΟΖΑ
ΦΡΑΝΣΙΣ ΜΠΕΪΚΟΝ | ΙΜΑΝΟΥΕΛ ΚΑΝΤ
ΣΟΠΕΝΧΑΟΥΕΡ | ΧΕΡΜΠΕΡΤ ΣΠΕΝΣΕΡ | ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ
ΠΛΑΤΩΝΑΣ | ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ | ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ | ΣΠΙΝΟΖΑ
ΦΡΑΝΣΙΣ ΜΠΕΪΚΟΝ | ΙΜΑΝΟΥΕΛ ΚΑΝΤ
ΣΟΠΕΝΧΑΟΥΕΡ | ΧΕΡΜΠΕΡΤ ΣΠΕΝΣΕΡ | ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ

THE STORY OF PHILOSOPHY

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	xiii
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ	xv
ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗ	xxvi
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ	xxvii

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΠΛΑΤΩΝΑΣ

1. Το περιβάλλον του Πλάτωνα	1
2. Σωκράτης	5
3. Η προπαρασκευή του Πλάτωνα	15
4. Το ηθικό πρόβλημα	20
5. Το πολιτικό πρόβλημα	23
6. Το ψυχολογικό πρόβλημα	27
7. Η ψυχολογική λύση	30
8. Η πολιτική λύση	41
9. Η ηθική λύση	49
10. Κριτική	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

1. Ιστορικό υπόβαθρο	63
2. Το έργο του Αριστοτέλη	68
3. Η θεμελίωση της Λογικής	74
4. Η οργάνωση της επιστήμης	80
Α. Η επιστήμη στην αρχαία Ελλάδα πριν από τον Αριστοτέλη	80
Β. Ο Αριστοτέλης ως φυσιοκράτης	84
Γ. Η θεμελίωση της βιολογίας	86
5. Μεταφυσική και η φύση του Θεού	90
6. Ψυχολογία και η φύση της τέχνης	93
7. Ηθική και η φύση της ευτυχίας	96
8. Πολιτική	103
Α. Κοινοτισμός και συντηρητισμός	103
Β. Γάμος και εκπαίδευση	108
Γ. Δημοκρατία και αριστοκρατία	113
9. Κριτική	117
10. Τελευταία χρόνια και θάνατος	122

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΦΡΑΝΣΙΣ ΜΠΕΪΚΟΝ

1.	Από τον Αριστοτέλη στην Αναγέννηση	125
2.	Η πολιτική σταδιοδρομία του Φράνσις Μπέικον	137
3.	Τα <i>Δοκίμια</i>	143
4.	Η <i>Μεγάλη Αναμόρφωση</i>	154
	Α. Η <i>Πρόσδος της μάθησης</i>	156
	Β. Το <i>Νέον Όργανον</i>	167
	Γ. Η ουτοπία της επιστήμης	175
5.	Κριτική	180
6.	Επίλογος	187

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV

ΣΠΙΝΟΖΑ

1.	Ιστορικά και βιογραφικά στοιχεία	191
	Α. Η οδύσσεια των Εβραίων	191
	Β. Η παιδεία του Σπινόζα	194
	Γ. Αφορισμός	198
	Δ. Απομόνωση και θάνατος	202
2.	<i>Θεολογικο-πολιτική πραγματεία</i>	211
3.	Η <i>Διόρθωση του νου</i>	215
4.	Η <i>Ηθική</i>	219
	Α. Φύση και Θεός	221
	Β. Ύλη και νόση	228
	Γ. Νοημοσύνη και ηθική	233
	Δ. Θρησκεία και αθανασία	243
5.	Η <i>Πολιτική πραγματεία</i>	246
6.	Η επιρροή του Σπινόζα	255

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Ο ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

1.	Παρίσι: <i>Οιδίπους</i>	259
2.	Λονδίνο: <i>Επιστολές σχετικά με το αγγλικό έθνος</i>	269
3.	Σιρέ: Οι <i>Ιστορίες</i>	272
4.	Πότσδαμ και Φρειδερίκος	280
5.	Λε Ντελίς: Το <i>Δοκίμιο περί των ηθών</i>	286
6.	Φερνέ: <i>Καντίοντ</i>	290
7.	Η <i>Εγκυκλοπαίδεια</i> και το <i>Φιλοσοφικό λεξικό</i>	299
8.	<i>Écrasez l'infâme</i>	305

9. Βολταίρος και Ρουσό.....	315
10. Επίλογος.....	324

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΙΜΑΝΟΥΕΛ ΚΑΝΤ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ

1. Δρόμοι προς τον Καντ	329
Α. Από τον Βολταίρο στον Καντ	330
Β. Από τον Λοκ στον Καντ	332
Γ. Από τον Ρουσό στον Καντ.....	337
2. Ο ίδιος ο Καντ.....	339
3. Η Κριτική του καθαρού λόγου	344
Α. Υπερβατική αισθητική	347
Β. Υπερβατική ανάλυση.....	351
Γ. Υπερβατική διαλεκτική	353
4. Η Κριτική του πρακτικού λόγου.....	358
5. Περί θρησκείας και λόγου	362
6. Περί πολιτικής και αιώνιας ειρήνης.....	366
7. Κριτική και αξιολόγηση.....	372
8. Μια σημείωση για τον Χέγκελ.....	379

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

ΣΟΠΕΝΧΑΟΥΕΡ

1. Η εποχή.....	391
2. Ο άνθρωπος	394
3. Ο κόσμος ως παράσταση.....	402
4. Ο κόσμος ως βούληση	406
Α. Η βούληση για ζωή	406
Β. Η βούληση για αναπαραγωγή	414
5. Ο κόσμος ως κακό	420
6. Η σοφία της ζωής.....	429
Α. Φιλοσοφία	429
Β. Ιδιοφυΐα	434
Γ. Τέχνη	438
Δ. Θρησκεία	440
7. Η σοφία του θανάτου	443
8. Κριτική.....	447

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

ΧΕΡΜΠΕΡΤ ΣΠΕΝΣΕΡ

1. Κοντ και Δαρβίνος.....	457
2. Η ανάπτυξη του Σπένσερ.....	462
3. <i>Πρώτες αρχές</i>	474
Α. Το μη γνώσιμο.....	474
Β. Εξέλιξη.....	476
4. Βιολογία: Η εξέλιξη της ζωής.....	482
5. Ψυχολογία: Η εξέλιξη της νόησης.....	486
6. Κοινωνιολογία: Η εξέλιξη της κοινωνίας.....	490
7. Ηθική: Η εξέλιξη των ηθών.....	501
8. Κριτική.....	511
Α. <i>Πρώτες αρχές</i>	511
Β. Βιολογία και ψυχολογία.....	514
Γ. Κοινωνιολογία και ηθική.....	515
9. Επίλογος.....	519

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ

1. Η φιλοσοφική καταγωγή του Νίτσε.....	523
2. Νεανική ηλικία.....	525
3. Νίτσε και Βάγκνερ.....	530
4. Το άσμα του Ζαρατούστρα.....	539
5. Ηρωική ηθική.....	546
6. Ο Υπεράνθρωπος.....	554
7. Παρακμή.....	558
8. Αριστοκρατία.....	563
9. Κριτική.....	572
10. Φινάλε.....	582

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ: ΜΠΕΡΞΟΝ, ΚΡΟΤΣΕ ΚΑΙ ΜΠΕΡΤΡΑΝΤ ΡΑΖΕΛ

1. Ανρί Μπερξόν.....	585
Α. Η επανάσταση κατά του υλισμού.....	585
Β. Νόηση και εγκέφαλος.....	588
Γ. <i>Δημιουργική εξέλιξη</i>	597
Δ. Κριτική.....	604

2.	Μπενεντέτο Κρότσε	609
	Α. Ο άνθρωπος	609
	Β. Η φιλοσοφία του πνεύματος	612
	Γ. Τι είναι ομορφιά;	617
	Δ. Κριτική	620
3.	Μπέρτραντ Ράσελ	622
	Α. Ο λογικολόγος	622
	Β. Ο μεταρρυθμιστής	629
	Γ. Επίλογος	632

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ

**ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ:
ΣΑΝΤΑΓΙΑΝΑ, ΤΖΕΪΜΣ ΚΑΙ ΝΤΙΟΥΓΙ**

Εισαγωγή	637	
1.	Τζορτζ Σανταγιάννα	639
	Α. Βιογραφικά στοιχεία	639
	Β. Σκεπτικισμός και ζωώδης πίστη	642
	Γ. Ο ορθός λόγος στην επιστήμη	644
	Δ. Ο ορθός λόγος στη θρησκεία	649
	Ε. Ο ορθός λόγος στην κοινωνία	654
	ΣΤ. Σχόλιο	662
2.	Γουίλιαμ Τζέιμς	665
	Α. Προσωπικά στοιχεία	665
	Β. Πραγματισμός	668
	Γ. Πλουραλισμός	671
	Δ. Σχόλιο	677
3.	Τζον Ντιούι	679
	Α. Εκπαίδευση	679
	Β. Ινστρουμενταλισμός	682
	Γ. Επιστήμη και πολιτική	686
Επίλογος	691	
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ	693	
ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ	697	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	701	
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	703	

Πλάτωνας

1. ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

Αν κοιτάξετε έναν χάρτη της Ευρώπης, θα δείτε ότι η Ελλάδα μοιάζει με ένα χέρι που απλώνει τα δάχτυλά του μέσα στη Μεσόγειο θάλασσα. Στα νότια του χεριού βρίσκεται το μεγάλο νησί της Κρήτης, από το οποίο αυτά τα δάχτυλα πήραν κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. τα πρώτα στοιχεία πολιτισμού και καλλιέργειας. Στα ανατολικά, πέρα από το Αιγαίο πέλαγος, βρίσκεται η Μικρά Ασία, που τώρα είναι ήσυχη και απαθής, αλλά την προ-πλατωνική εποχή έσφυζε από δραστηριότητα. Στα δυτικά, πέρα από το Ιόνιο πέλαγος, βρίσκεται η Ιταλία, ένας κεκλιμένος πύργος μέσα στη θάλασσα, και η Σικελία και η Ισπανία, όπου εκείνη την εποχή υπήρχαν ακμάζουσες ελληνικές αποικίες. Και στο βάθος οι «Ηράκλειες Στήλες» (που σήμερα τις ονομάζουμε Γιβραλτάρ), ένα επικίνδυνο πέρασμα που λίγοι αρχαίοι θαλασσοπόροι τολμούσαν να το διαβούν. Στα βόρεια εκτείνονταν παρθένες και ημιβάρβαρες ακόμη περιοχές, η Θεσσαλία, η Ήπειρος και η Μακεδονία, από τις οποίες κατέβηκαν οι ρωμαλέοι πληθυσμοί που γέννησαν τις ιδιοφυΐες της Ελλάδας του Ομήρου και του Περικλή.

Κοιτάξετε πάλι τον χάρτη και θα δείτε αμέτρητες εσοχές στη θάλασσα και αναρίθμητα υψώματα στη στεριά. Παντού κόλποι και όρμοι, και η θάλασσα να προσπαθεί να διεισδύσει· και η στεριά γεμάτη βουνά και λόφους. Η Ελλάδα ήταν διασπασμένη σε απομονωμένα τμήματα εξαιτίας αυτών των φυσικών εμποδίων της θάλασσας και του εδάφους. Τα ταξίδια και η επικοινωνία ήταν πολύ πιο δύσκολα τότε από ό,τι είναι τώρα. Έτσι, σε κάθε κοιλάδα αναπτύχθηκε ιδιαίτερη, αυτόνομη οικονομική δραστηριότητα, και η περιοχή απέκτησε τη δική της κυρίαρχη κυβέρνηση, δικούς της θεσμούς, δική της διάλεκτο, θρησκεία και κουλτούρα. Υπήρχαν

πάντα μία ή δύο πόλεις, και γύρω τους μια αγροτική ενδοχώρα που έφτανε ως τις βουνοπλαγιές· έτσι ήταν οι «πόλεις-κράτη» της Εύβοιας, της Λοκρίδας, της Αιτωλίας, της Φωκίδας, της Βοιωτίας, της Αχαΐας, της Αργολίδας, της Ηλείας, της Αρκαδίας, της Μεσσηνίας, της Λακωνίας –με τη Σπάρτη– και της Αττικής – με την Αθήνα.

Κοιτάξτε τον χάρτη για μια τελευταία φορά και παρατηρήστε τη θέση της Αθήνας. Είναι η πιο ανατολική από τις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας. Είχε ευνοϊκή θέση, η οποία την ανέδειξε στο πέρασμα μέσω του οποίου οι Έλληνες έφταναν στις πόλεις της Μικράς Ασίας, και μέσω του οποίου αυτές οι παλαιότερες πόλεις έστελναν τα είδη πολυτελείας αλλά και την κουλτούρα τους στην «εφθιακή» Ελλάδα. Η Αθήνα είχε (και έχει) ένα αξιοζήλευτο λιμάνι, τον Πειραιά, όπου αμέτρητα σκάφη μπορούσαν να βρουν καταφύγιο από την αγριεμένη θάλασσα. Και διέθετε μεγάλο εμπορικό στόλο.

Την περίοδο 490-470 π.Χ. η Σπάρτη και η Αθήνα, παραμερίζοντας την έχθρα τους, ένωσαν τις δυνάμεις τους και απέκρουσαν την προσπάθεια των Περσών, υπό τον Δαρείο και τον Ξέρξη, να μετατρέψουν την Ελλάδα σε αποικία μιας ασιατικής αυτοκρατορίας. Σε αυτή τη σύγκρουση της νεανικής Ευρώπης με τη γηραιά Ασία, η Σπάρτη παρείχε τον στρατό και η Αθήνα το ναυτικό. Όταν τελείωσαν οι Περσικοί πόλεμοι, η Σπάρτη αποστράτευσε τους άντρες της και βίωσε τις οικονομικές ταραχές που συνιστούν φυσικό επακόλουθο αυτής της διαδικασίας. Η Αθήνα, από την άλλη, μετέτρεψε το ναυτικό της σε εμπορικό στόλο και έγινε μία από τις μεγαλύτερες οικονομικές δυνάμεις του αρχαίου κόσμου. Η Σπάρτη περιέπεσε ξανά στον απομονωτισμό της αγροτικής της οικονομίας και στη στασιμότητα, ενώ η Αθήνα αναδείχθηκε σε ζωντανό εμπορικό κέντρο και λιμάνι, τόπο συνάντησης πολλών φυλών και διαφορετικών πολιτισμών και εθίμων, που η επαφή και οι συγκρούσεις τους ωθούσαν σε σύγκριση, ανάλυση και σκέψη.

Σε τέτοιου είδους κέντρα πολυποίκιλων συναλλαγών και συναναστροφών, οι παραδόσεις και τα δόγματα φθείρουν το ένα το άλλο μέχρι που απομένει μόνο ένας ελάχιστος πυρήνας. Εκεί

όπου υπάρχουν χίλιες θρησκείες, ο άνθρωπος τείνει να τις αντιμετωπίζει όλες με σκεπτικισμό. Κατά πάσα πιθανότητα, οι έμποροι ήταν οι πρώτοι σκεπτικιστές· είχαν δει τόσα πολλά, που δεν πίστευαν πολύ. Και η γενική τάση των εμπόρων να θεωρούν τους ανθρώπους είτε ανόητους είτε απατεώνες τούς ωθούσε να αμφισβητούν κάθε πίστη. Επιπλέον, βαθμιαία άρχισαν να αναπτύσσουν την επιστήμη· τα μαθηματικά αναπτύχθηκαν χάρη στην αυξανόμενη πολυπλοκότητα των συναλλαγών, η αστρονομία χάρη στην αυξανόμενη τόλμη της ναυσιπλοΐας. Η αύξηση του πλούτου έφερε την αύξηση του ελεύθερου χρόνου και την ασφάλεια, που είναι απαραίτητες προϋποθέσεις της έρευνας και της διατύπωσης υποθέσεων. Οι άνθρωποι τώρα στρέφονταν στα άστρα όχι μόνο για να τους καθοδηγήσουν στη θάλασσα, αλλά και για να απαντήσουν στα αινίγματα του σύμπαντος. Οι πρώτοι έλληνες φιλόσοφοι ήταν αστρονόμοι. «Υπερήφανοι για τα επιτεύγματά τους» λέει ο Αριστοτέλης* «μετά τους Περσικούς πολέμους άρχισαν να ασχολούνται με όλους τους κλάδους της μάθησης, χωρίς να κάνουν καμία διάκριση και διευρύνοντας την έρευνά τους». Έτσι, τόλμησαν να διατυπώσουν φυσικές εξηγήσεις για διαδικασίες και συμβάντα που ως τότε αποδίδονταν σε υπερφυσικά αίτια και δυνάμεις. Η μαγεία και οι τελετουργίες σιγά σιγά έδωσαν τη θέση τους στην επιστήμη και στον έλεγχο· και τότε γεννήθηκε η φιλοσοφία.

Στην αρχή αυτή η φιλοσοφία ήταν φυσική· κοίταζε τον υλικό κόσμο και ρωτούσε ποιο είναι το έσχατο και αδιάσπαστο συστατικό των πραγμάτων. Το φυσικό πέρας αυτής της γραμμής σκέψης ήταν ο υλισμός του Δημόκριτου (460-360 π.Χ.) – «Αληθινά είναι μόνο τα άτομα και το κενό» υποστήριζε. Αυτό ήταν ένα από τα κύρια ρεύματα της ελληνικής σκέψης. Χάθηκε για ένα διάστημα την εποχή του Πλάτωνα, αλλά εμφανίστηκε και πάλι με τον Επίκουρο (342-270 π.Χ.), για να εξελιχθεί σε έναν χείμαρρο ευγλωττίας χάρη στον Λουκρήτιο (98-55 π.Χ.). Όμως οι πιο χαρακτηριστικές και

---

* *Πολιτικά*, 1341.

γόνιμες εξελίξεις στο πεδίο της ελληνικής φιλοσοφίας συνδέονται με τους σοφιστές, περιοδεύοντες δασκάλους φιλοσοφίας, ρητορικής κ.ά. που εξέταζαν την ίδια τη σκέψη και τη φύση τους, αντί για τον εξωτερικό κόσμο των πραγμάτων. Ήταν όλοι οξυδερκείς (για παράδειγμα, ο Γοργίας και ο Ιππίας), πολλοί από αυτούς μάλιστα διακρίνονταν από διεισδυτική σκέψη (Πρωταγόρας, Πρόδικος)· δεν υπάρχει κανένα σχεδόν πρόβλημα ή λύση στη σύγχρονη φιλοσοφία της νόησης και της συμπεριφοράς που να μην το εντόπισαν και να μην το συζήτησαν. Έθεταν ερωτήματα για όλα· δεν φοβούνταν να σπάσουν τα θρησκευτικά ή πολιτικά ταμπού και προσήγαν με τόλμη κάθε δόγμα και θεσμό στο δικαστήριο του ορθού λόγου για να κριθεί. Ως προς την πολιτική, χωρίζονταν σε δύο σχολές. Η μία υποστήριζε, όπως και ο Ρουσό, ότι η φύση είναι καλή και ο πολιτισμός κακός· ότι όλοι οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους ίσοι, ότι η ανισότητα επέρχεται μέσω της δημιουργίας ταξικών θεσμών και μόνο, και ότι ο νόμος είναι μια επινόηση των ισχυρών που τους βοηθά να αλυσοδένουν και να κυβερνούν τους αδύναμους. Η άλλη σχολή υποστήριζε, όπως και ο Νίτσε, ότι η φύση υπερβαίνει το καλό και το κακό· ότι από τη φύση τους όλοι οι άνθρωποι είναι άνισοι· ότι την ηθική την επινόησαν οι αδύναμοι για να περιορίσουν και να συγκρατήσουν τους ισχυρούς· ότι η δύναμη είναι η υπέρτατη αρετή και η υπέρτατη επιθυμία του ανθρώπου· και ότι από όλες τις μορφές διακυβέρνησης η σοφότερη και πιο φυσική είναι η αριστοκρατία.

Αναμφίβολα, αυτή η επίθεση κατά της δημοκρατίας αντικατόπτριζε την άνοδο μιας μειοψηφίας πλουσίων στην Αθήνα που αυτοαποκαλούνταν Ολιγαρχικό Κόμμα, η οποία απέρριπτε τη δημοκρατία ως μια αναποτελεσματική φενάκη. Από μία άποψη, δεν ήταν και τόσο διευρυμένη η δημοκρατία ώστε να την καταδικάσει κανείς· από τους 400.000 κατοίκους της Αθήνας, οι 250.000 ήταν δούλοι, χωρίς πολιτικά δικαιώματα. Και από τους 150.000 ελεύθερους ή πολίτες, μόνο ένας μικρός αριθμός μετείχε στην Εκκλησία του Δήμου, όπου συζητούνταν και καθορίζονταν οι πολιτικές του κράτους. Όμως αυτή η δημοκρατία ήταν πιο πλήρης από

οποιαδήποτε άλλη έκτοτε. Η Εκκλησία του Δήμου ήταν η υπέρτατη εξουσία, ενώ το ανώτατο σώμα της πολιτείας, το δικαστήριο της Ηλιαίας, είχε πάνω από χίλια μέλη (ώστε η δωροδοκία να είναι πολυδάπανη), που επιλέγονταν με κλήρο από τον κατάλογο όλων των πολιτών. Κανένας θεσμός δεν θα μπορούσε να είναι πιο δημοκρατικός, αλλά ούτε –όπως έλεγαν οι πολέμιοί του– και πιο παράλογος.

Κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, που διήρκεσε μια ολόκληρη γενιά (431-404 π.Χ.) και στον οποίο ο στρατός της Σπάρτης αντιμετώπισε και τελικά νίκησε το ναυτικό της Αθήνας, το αθηναϊκό Ολιγαρχικό Κόμμα, με επικεφαλής τον Κριτία, υποστήριξε την εγκατάλειψη της δημοκρατίας λόγω της αναποτελεσματικότητάς της στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, επιδοκιμάζοντας κρυφά την αριστοκρατική διακυβέρνηση της Σπάρτης. Πολλοί από τους ολιγαρχικούς ηγέτες εξορίστηκαν, αλλά όταν τελικά η Αθήνα παραδόθηκε, ένας από τους όρους της ειρήνης που επέβαλε η Σπάρτη ήταν η ανάκληση αυτών των εξόριστων αριστοκρατών. Αμέσως μετά την επιστροφή τους οι Τριάκοντα Τύραννοι, με τον Κριτία επικεφαλής, εξαπέλυσαν διώξεις κατά του «δημοκρατικού» κόμματος που κυβερνούσε στη διάρκεια του καταστροφικού πολέμου. Ωστόσο, δεν μπόρεσαν να διατηρήσουν την εξουσία, και ο Κριτίας σκοτώθηκε στο πεδίο της μάχης κατά των δημοκρατικών.

Ο Κριτίας ήταν μαθητής του Σωκράτη, και θεός του Πλάτωνα.

2. ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Αν κρίνουμε από την αρχαία προτομή που έχει φτάσει ως τις μέρες μας, ο Σωκράτης ήταν όσο πιο άσχημος εξωτερικά θα μπορούσε να είναι ένας φιλόσοφος. Φαλακρός, με μεγάλο στρογγυλό πρόσωπο, βαθουλωμένα μάτια και φαρδιά και μεγάλη μύτη που μαρτυρούσε την παρουσία του σε πολλά συμπόσια – έμοιαζε μάλλον με κεφάλι αχθοφόρου παρά με του πιο φημισμένου φιλοσόφου. Όμως αν κοιτάξουμε ξανά, θα διακρίνουμε, πίσω από την τραχύτητα της πέτρας, ίχνη της ανθρωπιάς, της ευγένειας, της

σεμνότητας και της απλότητας που ανέδειξαν αυτό τον δύσμορφο στοχαστή σε αγαπημένο δάσκαλο του ανθού της αθηναϊκής νεολαίας. Ελάχιστα γνωρίζουμε γι' αυτόν, αλλά παρ' όλα αυτά τον ξέρουμε πολύ καλύτερα από τον αριστοκράτη Πλάτωνα ή τον συκρατημένο Αριστοτέλη, εκπρόσωπο της λογισούνης. Μετά από 2.300 χρόνια μπορούμε ακόμη να φανταστούμε την άχαρη σιλουέτα του, με τον ίδιο πάντα τσαλακωμένο χιτώνα, να περπατά αβίαστα στην αγορά, αδιαφορώντας για το πανδαιμόνιο των πολιτικών διεργασιών, να παίρνει κάπου παράμερα τη «λεία» του, συγκεντρώνοντας τους νέους και τους μορφωμένους γύρω του, να τους παρασύρει όλους σε κάποια σκιερή γωνιά στα περιστύλια των ναών και να τους ζητά να ορίσουν τις έννοιες που χρησιμοποιούν.

Αυτοί οι νεαροί που συγκεντρώνονταν γύρω του ήταν ένα ετερόκλητο πλήθος που τον βοήθησε να θεμελιώσει την ευρωπαϊκή φιλοσοφία. Υπήρχαν ανάμεσά τους πλούσιοι σαν τον Πλάτωνα και τον Αλκιβιάδη, που απολάμβαναν τη σατιρική ανάλυση της αθηναϊκής δημοκρατίας από τον Σωκράτη· υπήρχαν «σοσιαλιστές» σαν τον Αντισθένη, που τους άρεσε η ανεμελιά και η εξαιρετικά λιτή ζωή του δασκάλου, και μάλιστα την ανήγαγαν σε θρησκεία· ήταν ακόμα και κάνα δυο αναρχικοί, όπως ο Αρίστιππος, που ονειρευόταν έναν κόσμο όπου δεν θα υπήρχαν αφέντες και δούλοι και όλοι θα ήταν ξένοιαστοι και ελεύθεροι σαν τον Σωκράτη. Τα προβλήματα που ταλανίζουν τις ανθρώπινες κοινωνίες σήμερα, και τροφοδοτούν τις ατέλειωτες συζητήσεις των νέων, ταλάνιζαν και εκείνη τη μικρή ομάδα διανοητών και ομιλητών, που πίστευαν, όπως και ο δάσκαλός τους, ότι η ζωή χωρίς διάλογο θα ήταν ανάξια για έναν άνθρωπο. Κάθε σχολή κοινωνικής σκέψης είχε εκεί τον εκπρόσωπό της, αν όχι και τις ρίζες της.

Κανείς δεν ήξερε πώς ζούσε ο δάσκαλος. Δεν εργαζόταν ποτέ, ούτε και σκεφτόταν το αύριο. Έτρωγε όταν οι μαθητές του του ζητούσαν να τιμήσει το τραπέζι τους· και πρέπει να απολάμβαναν τη συντροφιά του, γιατί από άποψη φυσιολογίας ο Σωκράτης έδειχνε άνθρωπο που ευημερούσε. Δεν ήταν όμως το ίδιο ευπρόσδεκτος στο σπίτι του, γιατί παραμελούσε τη γυναίκα και

τα παιδιά του· για την Ξανθίππη, ήταν ένας άχρηστος ακαμάτης που έφερνε στην οικογένειά του κακή φήμη μάλλον παρά ψωμί. Η Ξανθίππη μιλούσε κι αυτή πολύ όπως ο Σωκράτης· και μάλλον είχαν κάποιες ζωηρές συζητήσεις οι δυο τους που δεν τις κατέγραψε ο Πλάτωνας. Όμως τον αγαπούσε κι αυτή, και ακόμα και στα εβδομήντα του χρόνια δεν ήθελε να τον δει να πεθαίνει.

Γιατί τον σέβονταν όμως τόσο οι μαθητές του; Ίσως επειδή δεν ήταν μόνο φιλόσοφος, αλλά και άνθρωπος: είχε σώσει τη ζωή του Αλκιβιάδη στη μάχη διατρέχοντας μεγάλο κίνδυνο· και μπορούσε να πιει σαν ευγενής – χωρίς φόβο και χωρίς να παρεκτρέπεται. Όμως σίγουρα εκείνο που τους άρεσε περισσότερο στον Σωκράτη ήταν η μετριοφροσύνη του σοφού: δεν ισχυριζόταν ότι έχει κατακτήσει τη σοφία αλλά μόνο ότι την επιδιώκει. Ήταν *ερασιτέχνης* σοφός, όχι επαγγελματίας. Λέγεται ότι το μαντείο των Δελφών, σε μια από τις σπάνιες περιπτώσεις που υιοθέτησε την κοινή λογική, τον είχε ανακηρύξει τον σοφότερο των Ελλήνων· ο ίδιος το είχε ερμηνεύσει αυτό ως επιδοκιμασία του αγνωστικισμού του, που ήταν η αφετηρία της φιλοσοφίας του – «Εν οίδα, ότι ουδέν οίδα». Η φιλοσοφία γεννιέται όταν μαθαίνει κανείς να αμφιβάλει – και ιδιαίτερα για τις πεποιθήσεις που τρέφει, για τα δόγματα και όλα όσα δέχεται αξιωματικά. Ποιος ξέρει πώς αυτές οι πεποιθήσεις μετατράπηκαν σε βεβαιότητες μέσα μας, γεννημένες ίσως κρυφά από κάποια μυστική επιθυμία που τις έντυσε με τον πέπλο της σκέψης; Δεν υπάρχει πραγματική φιλοσοφία παρά μόνο όταν ο νους στρέφεται και εξετάζει τον εαυτό του. «Γνώθι σαυτόν» είχε πει ο Σωκράτης.

Φυσικά, είχαν υπάρξει κι άλλοι φιλόσοφοι πριν απ' αυτόν: δυνατά μυαλά όπως ο Θαλής και ο Ηράκλειτος, δεισδυτικοί όπως ο Παρμενίδης και ο Ζήνων ο Ελεάτης, οραματιστές όπως ο Πυθαγόρας και ο Εμπεδοκλής· όμως κατά το πλείστον ήταν φυσικοί φιλόσοφοι· αναζητούσαν τη *φύση* των εξωτερικών πραγμάτων και φαινομένων, τους νόμους και τα συστατικά στοιχεία του υλικού και μετρήσιμου κόσμου. Πολύ καλά όλ' αυτά, είπε ο Σωκράτης. Όμως υπάρχει ένα απείρως σημαντικότερο θέμα για να καταπια-

στούν οι φιλόσοφοι από όλα εκείνα τα δέντρα και τις πέτρες, ή ακόμα και από τα άστρα. Υπάρχει ο ανθρώπινος νους. Τι είναι ο άνθρωπος, και τι μπορεί να γίνει;

Έτσι, άρχισε να διερευνά την ανθρώπινη ψυχή, να ξεσκεπάζει παραδεδομένες σαθρές αντιλήψεις και να αμφισβητεί βεβαιότητες. Αν κάποιος μιλούσε διαρκώς περί δικαιοσύνης, ο Σωκράτης τον ρωτούσε ήρεμος: Τι είναι δικαιοσύνη; Τι εννοείς με αυτές τις αφηρημένες λέξεις με τις οποίες τόσο εύκολα διευθετείς τα ζητήματα της ζωής και του θανάτου; Τι εννοείς όταν λες *τιμή*, *αρετή*, *ηθική*, *πατριωτισμός*; Τι εννοείς όταν μιλάς για τον *εαυτό σου*; Αυτά ήταν τα ηθικής και ψυχολογικής φύσεως ερωτήματα με τα οποία αρεσκόταν να ασχολείται ο Σωκράτης. Κάποιοι που γνώρισαν αυτή τη «σωκρατική μέθοδο», που υπέφεραν από την απαίτηση για ακριβείς ορισμούς, καθαρή σκέψη και λεπτομερή ανάλυση, διαμαρτύρονταν διότι τα ερωτήματα που έθετε ήταν περισσότερα από τις απαντήσεις που έδινε, και άφηνε το μυαλό των άλλων σε μεγαλύτερη σύγχυση από πριν. Παρ' όλ' αυτά, κληροδότησε στη φιλοσοφία δύο πολύ σαφείς απαντήσεις σε δύο από τα πιο δύσκολα προβλήματά μας: «Ποιο είναι το νόημα της αρετής;» και «Ποιο είναι το καλύτερο πολίτευμα;».

Αυτά ήταν και τα πιο ζωτικά θέματα για τους νεαρούς Αθηναίους εκείνης της γενιάς. Οι σοφιστές είχαν υποσκάψει την πίστη που είχαν κάποτε αυτοί οι νέοι στους θεούς και στις θεές του Ολύμπου, καθώς και τον ηθικό κώδικα που στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στον φόβο που είχαν οι άνθρωποι γι' αυτές τις πολυάριθμες και πανταχού παρούσες θεότητες. Έτσι, ο καθένας πλέον μπορούσε να κάνει ό,τι ήθελε, φτάνει να παρέμεινε εντός των ορίων του νόμου. Ένας αποσασθρωτικός ατομικισμός είχε εξασθενήσει τον χαρακτήρα των Αθηναίων, αφήνοντας την πόλη τελικά έρμαιο των πειθαρχημένων και σκληραγωγημένων Σπαρτιατών. Και όσο για το πολίτευμα, τι πιο γελοίο από αυτή τη δημοκρατία του παθιασμένου όχλου, αυτή τη διακυβέρνηση από μια «λέσχη συζητήσεων», αυτή την απερισκεπτη επιλογή, απόλυση και εκτέλεση στρατηγών, αυτή την εξωφρενική επιλογή απλοϊκών γεωργών και εμπόρων,

μετά από κλήρωση, για να στελεχώσουν το ανώτατο δικαστήριο της πόλης; Πώς θα μπορούσε να αναπτυχθεί μια νέα και φυσική ηθικότητα στην Αθήνα, και πώς μπορούσε να σωθεί η πόλη;

Οι απαντήσεις του Σωκράτη σε αυτά τα ερωτήματα τον οδήγησαν τελικά στον θάνατο και ταυτόχρονα στην αθανασία. Οι πιο ηλικιωμένοι πολίτες θα τον τιμούσαν αν προσπαθούσε να αποκαταστήσει την αρχαία πολυθεϊστική πίστη· αν οδηγούσε αυτή την ομάδα των χειραφετημένων ψυχών που τον ακολουθούσαν στους ναούς και στα ιερά άλση και τους ζητούσε να θυσιάσουν ξανά στους θεούς των πατέρων τους. Όμως ο Σωκράτης πίστευε ότι αυτή θα ήταν μια ανέλπιδη και αυτοκαταστροφική πολιτική, μια οπισθοδρομηση που θα οδηγούσε στον θάνατο. Διακήρυξε τη δική του θρησκευτική πίστη: πίστευε σε έναν Θεό, και ήλπιζε διατηρώντας τη σεμνότητά του ότι ο θάνατος δεν θα ισοδυναμούσε με τον πλήρη αφανισμό του.* Ήξερε όμως ότι ένας ανθεκτικός ηθικός κώδικας δεν ήταν δυνατόν να βασιστεί σε μια τόσο αβέβαιη θεολογία. Αν μπορούσε να δημιουργήσει κανείς ένα σύστημα ηθικής τελείως ανεξάρτητο από θρησκευτικά δόγματα, εξίσου έγκυρο τόσο για τον άθεο όσο και για τον θεοσεβούμενο, ίσως οι θεολογίες να έρχονταν και να παρέρχονταν χωρίς να χαλαρώνει η ηθική συγκρότηση που μετατρέπει τους ισχυρογνώμονες ιδιώτες σε φιλήσυχους πολίτες μιας κοινότητας.

Αν, για παράδειγμα, *αγαθό* σήμαινε *γνώση* και *αρετή* σήμαινε *σοφία*· αν οι άνθρωποι μπορούσαν να διδαχθούν ώστε να βλέπουν καθαρά τα πραγματικά τους συμφέροντα, τις απώτερες επιπτώσεις των πράξεών τους, να κρίνουν και να συντονίζουν τις επιθυμίες τους ώστε από το αυτοακυρωτικό χάος να μεταβαίνουν σε μια σκοπούμενη και δημιουργική αρμονία, η εξέλιξη αυτή θα παρείχε ίσως στον μορφωμένο και εκλεπτυσμένο άνθρωπο το ηθικό σύστημα που οι αμόρφωτοι εμπεδώνουν με την επανάλη-

---

* Βλ. και την ιστορία του Βοηταίρου για τους δύο Αθηναίους που συζητούσαν για τον Σωκράτη: «Αυτός είναι ο άθεος που λέει ότι υπάρχει μόνο ένας Θεός». *Φιλοσοφικό λεξικό*, άρθρ. «Σωκράτης».

ψη κανόνων και τον εξωτερικό έλεγχο. Μήπως κάθε αμάρτημα οφείλεται σε σφάλμα, σε προβληματική όραση, σε απερισκεψία; Ο νοήμων άνθρωπος μπορεί να έχει τις ίδιες βίαιες και αντικοινωνικές παρορμήσεις με τον αδαή, αλλά θα μπορεί να τις ελέγχει καλύτερα και θα ολισθαίνει λιγότερο συχνά σε ζωώδεις συμπεριφορές. Και σε μια κοινωνία που θα διευθυνόταν από τον ορθό λόγο –που θα επέστρεφε στο άτομο, μέσω των διευρυμένων εξουσιών του, περισσότερα από όσα θα του αποσπούσε με τον περιορισμό της ελευθερίας του– το συμφέρον κάθε ανθρώπου θα υπηρετούνταν μέσω της επίδειξης κοινωνικής ευαισθησίας και αφοσίωσης, ενώ η καθαρή ματιά θα ήταν αρκετή για να διασφαλίσει την ειρήνη, την τάξη και την καλή θέληση όλων.

Αν όμως η ίδια η διακυβέρνηση είναι σκέτο χάος και παραλογισμός, αν κυβερνούν χωρίς να ωφελούν το κοινωνικό σώμα και διατάζουν χωρίς να ηγούνται, πώς μπορούμε να πείσουμε το άτομο σε ένα τέτοιο πολίτευμα να τηρεί τους νόμους και να περιορίσει την αναζήτηση του εαυτού εντός των ορίων του γενικού καλού; Δεν είναι παράξενο που ένας Αλκιβιάδης στρέφεται ενάντια σε μια πόλη που δεν εμπιστεύεται τους ικανούς, ενώ αντίθετα σέβεται τους αριθμούς περισσότερο από τη γνώση. Δεν αποτελεί έκπληξη το ότι εκεί απ' όπου απουσιάζει η ορθή σκέψη επικρατεί χάος, και το πλήθος αποφασίζει απερίσκεπτα και χωρίς γνώση, έχοντας μετά όλο τον χρόνο να μετανιώσει εν μέσω ερειπίων. Μήπως δεν είναι ευτελής δεισιδαιμονία η αντίληψη ότι οι απλοί αριθμητικοί συσχετισμοί θα οδηγήσουν σε σοφές αποφάσεις; Και αντίθετα, είναι κανείς που δεν βλέπει ότι οι άνθρωποι που εντάσσονται στο πλήθος είναι πιο ανόητοι, πιο βίαιοι και πιο σκληροί από τα μεμονωμένα άτομα; Δεν είναι ντροπή να κυβερνώνται οι άνθρωποι από ρήτορες, που «χτυπούν ασταμάτητα και πάλλονται σαν χάλκινα σκεύη, μια και τα χτύπησες, ώσπου κάποιος να τα κάνει να σταματήσουν»;* Σίγουρα για τη διοίκηση ενός κράτους δεν αρκούν οι διανοητικές ικανότητες των απλών ανθρώπων, χρειάζεται η ελεύθερη σκέψη των πιο

* Πλάτωνας, *Πρωταγόρας*, 329.

κοφτερών μυαλών. Πώς μπορεί να σωθεί μια κοινωνία, ή να είναι εύρωστη, αν δεν έχει ως ηγέτες της τους σοφότερους;

Φανταστείτε την αντίδραση της δημοκρατικής μερίδας της Αθήνας σε αυτό το αριστοκρατικό ευαγγέλιο, σε μια εποχή που ο πόλεμος απαιτούσε να σιγήσει κάθε κριτική, και ενώ η πλούσια και μορφωμένη μειοψηφία συνωμοτούσε για να ανατρέψει το καθεστώς. Φανταστείτε πώς αισθανόταν ο Άνυτος, ο ηγέτης των δημοκρατικών, που ο γιος του είχε γίνει μαθητής του Σωκράτη και είχε στραφεί έκτοτε ενάντια στους θεούς των προγόνων του και κορόιδευε τον πατέρα του κατάμουτρα. Αυτό ακριβώς δεν είχε προβλέψει ο Αριστοφάνης ότι θα έφερνε η απατηλή αντικατάσταση των πατροπαράδοτων αρετών από τις αντικοινωνικές ιδέες;*

Μετά ξέσπασε το κίνημα των ολιγαρχικών, και οι Αθηναίοι διχάστηκαν πολεμώντας μέχρι εσχάτων. Όταν νίκησε η δημοκρατία, η μοίρα του Σωκράτη είχε κριθεί: ήταν ο πνευματικός ηγέτης της πολιτικής μερίδας που είχε ξεγεραθεί, όσο φιλήσυχος και αν ήταν ο ίδιος· ήταν η πηγή της μισητής αριστοκρατικής φιλοσοφίας· ο διαφθορέας των νέων που μεθούσαν από τις διδασκαλίες του. Θα ήταν προτιμότερο, είπαν ο Άνυτος και ο Μέλπτος, να πεθάνει.

Τα υπόλοιπα είναι γνωστά σε όλο τον κόσμο, αφού ο Πλάτωνας τα κατέγραψε σε πεζό λόγο πιο όμορφο και από ποίηση. Έτσι, έχουμε το προνόμιο να διαβάζουμε εμείς σήμερα εκείνη την απλή και θαρραλέα (αν όχι θρυλική) «απολογία», στην οποία ο πρώ-

---

* Στις *Νεφέλες* (423 π.Χ.) ο Αριστοφάνης σατίριζε τον Σωκράτη και το «Φροντιστήριο» του, όπου μάθαινε κανείς να αποδεικνύει ότι έχει δίκιο ακόμα και αν είχε άδικο. Ο Φειδιππίδης δέρνει τον πατέρα του επειδή ο πατέρας του τον έδερνε μικρό, και κάθε χρέος πρέπει να εξοφλείται. Η σάτιρα φαίνεται να ήταν μάλλον καθοροαίρετη, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι ο Αριστοφάνης έκανε συχνά παρέα με τον Σωκράτη, ότι χλεύαζαν και οι δύο τη δημοκρατία, και επίσης ότι ο Πλάτωνας σύστησε τις *Νεφέλες* στον Διονύσιο. Δεδομένου ότι η κωμωδία παρουσιάστηκε είκοσι τέσσερα χρόνια πριν από τη δίκη του Σωκράτη, δεν πρέπει να έπαιξε μεγάλο ρόλο στο τραγικό τέλος του φιλοσόφου.

τος μάρτυρας της φιλοσοφίας διακήρυξε τα δικαιώματα και την ανάγκη της ελεύθερης σκέψης, διαφύλαξε την αξιοπρέπειά του ενώπιον της πόλης και αρνήθηκε να ζητήσει έλεος από το πλήθος το οποίο πάντα καταδίκαιζε. Κατείχαν εξουσία που τους επέτρεπε να του δώσουν χάρη, αλλά ο Σωκράτης δεν καταδέχθηκε να τη ζητήσει. Το γεγονός ότι οι δικαστές ήθελαν να τον αθώσουν, ενώ το θυμωμένο πλήθος ψήφισε υπέρ της θανάτωσής του ήταν μια εκπληκτική επιβεβαίωση των θεωριών του. Δεν είχε αρνηθεί τους θεούς; Αλίμονο σ' εκείνον που διδάσκει τους ανθρώπους πιο γρήγορα από όσο μπορούν να μάθουν.

Έτσι, ο Σωκράτης καταδικάστηκε να πει το κώνειο. Οι φίλοι του ήρθαν στη φυλακή και του πρότειναν να αποδράσει, κάτι που θα ήταν εύκολο από τη στιγμή που είχαν δωροδοκήσει όλους τους αξιωματούχους που μπορεί να τον εμποδίζουν. Αυτός αρνήθηκε. Ήταν πια εβδομήντα χρονών (399 π.Χ.)· ίσως θεώρησε ότι είχε έρθει η ώρα να πεθάνει, και ότι ποτέ ο θάνατός του δεν θα ήταν τόσο χρήσιμος όσο εκείνη τη στιγμή. «Κάνετε, λοιπόν, κουράγιο» είπε στους περίλυπους φίλους του «και πείτε ότι θάβετε το σώμα μου μόνο». «Και αφού ξεστόμισε αυτά τα λόγια» γράφει ο Πλάτωνας σε ένα από τα κορυφαία κείμενα της παγκόσμιας λογοτεχνίας*

«σπώθηκε και πήγε σε ένα άλλο δωμάτιο για να πλυθεί. Ο Κρίτωνας τον ακολούθησε, αλλά είπε σ' εμάς να περιμένουμε. Έτσι, περιμέναμε συζητώντας μεταξύ μας όσα είχαμε ακούσει, και μετά μιλώντας για τη μεγάλη συμφορά που μας είχε βρει, γιατί νιώθαμε ότι ήταν σαν πατέρας μας, και όταν τον χάναμε θα περνούσαμε την υπόλοιπη ζωή μας σαν ορφανά... Ο ήλιος κόντευε κιόλας να δύσει, γιατί είχε μείνει πολλή ώρα μέσα. Ήρθε και κάθισε πάλι μαζί μας, και αποκειί και πέρα δεν ειπώθηκαν πολλά. Και ο υπηρέτης των Ένδεκα [αξιωματούχων της φυλακής] ήρθε και στάθηκε δίπλα του και είπε: "Σωκράτη, δεν θα σε κατακρίνω εσένα, όπως κάνω με τους άλλους επειδή θυμώνουν και με βλαστημάνε όταν τους λέω να πιασουν το δηλητήριο κατ' εντολή των αρχόντων. Όχι, όλο αυτό το διάστημα είδα ότι είσαι από κάθε

---

* *Φαίδων*, 116-118.

άποψη ο ευγενέστερος, ο πραότερος και ο πιο καλός άνθρωπος που έχει έρθει ποτέ εδώ, και τώρα ξέρω ότι δεν επικρίνεις εμένα αλλά τους υπεύθυνους, που γνωρίζεις ποιοι είναι. Και τώρα, επειδή ξέρεις το μήνυμα που ήρθα να σου φέρω, σε χαιρετώ, και προσπάθησε να υποφέρεις τα αναπόφευκτα όσο πιο ανώδυνα μπορείς". Και δακρύζοντας γύρισε κι έφυγε.

Και ο Σωκράτης τον κοίταξε και είπε: "Σε χαιρετώ κι εγώ, και θα κάνω αυτό που ανέφερες". Και γυρίζοντας σ' εμάς: "Τι εξαιρετικός άνθρωπος! Όσο ήμουν εδώ, ερχόταν και με έβλεπε και μιλούσε μαζί μου πότε πότε, ο άριστος των ανδρών· και τώρα πόσο ευγενικά κλαίει για μένα! Όμως έλα, Κρίτωνα, ας τον υπακούσουμε. Ας φέρει κάποιος το δηλητήριο, αν είναι έτοιμο. Και αν όχι, ας το ετοιμάσουν".

Και ο Κρίτωνας είπε: "Μα νομίζω, Σωκράτη, ότι ο ήλιος είναι στα βουνά και δεν έχει δύσει ακόμη. Και ξέρω ότι άλλοι έχουν πάρει το δηλητήριο πολύ αργότερα από τη στιγμή που τους είχε δοθεί η εντολή, και ότι στο μεταξύ έφαγαν και ήπιαν, ενώ μερικοί απόλαυσαν και τη συντροφιά των αγαπημένων τους προσώπων. Μην βιάζεσαι, υπάρχει ακόμη χρόνος".

Και ο Σωκράτης: "Κρίτωνα, αυτοί που αναφέρεις καλώς κάνουν όσα κάνουν, γιατί νομίζουν ότι έτσι κερδίζουν κάτι. Κι εγώ όμως έχω δίκιο που δεν κάνω ό,τι κάνουν εκείνοι, γιατί πιστεύω ότι δεν θα κερδίσω τίποτα παίρνοντας το δηλητήριο λίγο αργότερα. Απλώς θα γελοιοποιηθώ στα ίδια μου τα μάτια αν αρπαχτώ από τη ζωή ενώ δεν έχω πια τίποτα να κερδίσω. Έλα" είπε "κάνε αυτό που σου ζητώ και μην αρνείσαι".

Ακούγοντάς το αυτό ο Κρίτωνας, έκανε νόημα στον υπηρέτη που στεκόταν εκεί κοντά. Και αυτός τότε βγήκε έξω, και μετά από κάποια ώρα επέστρεψε με τον άνθρωπο που θα έδινε το δηλητήριο, το οποίο έφερε μαζί του σε ένα κύπελλο έτοιμο για χρήση. Όταν τον είδε ο Σωκράτης, είπε: "Λοιπόν, καλέ μου άνθρωπε, εσύ ξέρεις από αυτά τα πράγματα. Τι πρέπει να κάνω;". "Τίποτα" απάντησε αυτός "μόνο να πιεις το δηλητήριο και να περπατήσεις μέχρι να αισθανθείς βαριά τα πόδια σου. Τότε ξάπλωσε, και το δηλητήριο θα ενεργήσει μόνο του". Ταυτόχρονα έτεινε το κύπελλο στον Σωκράτη. Αυτός το πήρε και πολύ ευγενικά..., χωρίς να τρέμει ή να αλλάξει χρώμα ή έκφραση, τον κοίταξε με μάτια διάπλατα ανοιχτά, όπως συνήθιζε, και ρώτησε: "Τι θα έλεγες αν έκανα μια σπονδή σε κάποια θεότητα από αυτό το κύπελλο; Μπορώ ή όχι;". "Σωκράτη" απάντησε αυτός "ετοιμάζουμε

μόνο την ποσότητα που θεωρούμε απαραίτητη”. “Καταλαβαίνω” είπε ο Σωκράτης. “Μπορώ όμως και πρέπει να προσευχηθώ στους θεούς, ζητώντας η αναχώρησή μου από εδώ να έχει αίσιο τέλος. Έτσι, κάνω αυτή την προσευχή, και είτε να εισακουστεί”. Με αυτά τα λόγια σήκωσε το κύπελλο στα χείλη του και, εξαιρετικά ατάραχος και ήρεμος, το στράγγισε.

Μέχρι εκείνη τη στιγμή οι περισσότεροι από μας είχαμε καταφέρει να συγκρατήσουμε τα δάκρυά μας· αλλά όταν τον παρακολουθήσαμε να πίνει και είδαμε ότι είχε τελειώσει το δηλητήριο, δεν μπόρεσαμε να κρατηθούμε άλλο. Παρά την προσπάθειά μου, τα δάκρυά μου κυλούσαν βροχή, έτσι έκρυσπα το πρόσωπό μου με τον μανδύα κι έκλαψα μόνος μου. Και δεν έκλαιγα γι’ αυτόν αλλά για τη δική μου ατυχία που έχανα έναν τέτοιο φίλο. Ο Κρίτωνας είχε σπκωθεί και είχε φύγει πριν κι από μένα ακόμα, γιατί δεν μπορούσε να συγκρατήσει τα δάκρυά του. Αλλά ο Απολλόδωρος, που δεν είχε πάψει να κλαίει όλη εκείνη την ώρα, ξεφώνισε γοερά από τη λύπη του και μας έκανε να σπάσουμε όλοι, εκτός από τον ίδιο τον Σωκράτη, που είπε: “Τι παράξενη συμπεριφορά είν’ αυτή! Εγώ έδωξα τις γυναίκες κυρίως γι’ αυτό τον λόγο, για να μη φερθούν με τέτοιον παράλογο τρόπο, γιατί έχω ακούσει ότι είναι καλύτερα να πεθάνει κανείς με ψυχία. Σιωπήστε, λοιπόν, και φανείτε γενναίοι”. Τότε ντραπήκαμε και συγκρατήσαμε τα δάκρυά μας. Αυτός άρχισε να περπατά· και όταν είπε ότι τα πόδια του ήταν βαριά, ξάπλωσε ανάσκελα, γιατί αυτή ήταν η συμβουλή του βοηθού· ο άνθρωπος που του είχε δώσει το δηλητήριο τον έπιανε κάθε τόσο και εξέταζε τα πόδια και τις κνήμες του· μετά του πίεσε δυνατά το πόδι και τον ρώτησε αν το αισθάνεται. Ο Σωκράτης απάντησε “Όχι”, και μετά εκείνος του πίεσε τους μηρούς. Και προχωρώντας προς τα πάνω με αυτό τον τρόπο, μας έκανε να καταλάβουμε ότι το σώμα του γινόταν ψυχρό και άκαμπτο. Και τον άγγιξε πάλι λέγοντας πως, όταν θα έφτανε στην καρδιά του, θα έφευγε. Το ψύχος τώρα είχε φτάσει στην περιοχή των βουβώνων, και τότε αυτός ξεσκεπάζοντας το πρόσωπό του, που το είχε καλύψει πριν, είπε – και αυτά ήταν τα τελευταία του λόγια: “Κρίτωνα, χρωστάμε έναν πετεινό στον Ασκληπιό. Δώστε τον, μην το αμελήσετε”. “Θα το κάνουμε” απάντησε ο Κρίτωνας. “Τίποτ’ άλλο;” Σε αυτή την ερώτηση δεν απάντησε, αλλά μετά από λίγο κινήθηκε. Ο βοηθός τον ξεσκέπασε, και τα μάτια του ήταν ακίνητα. Και όταν το είδε αυτό ο Κρίτωνας, του έκλεισε το στόμα και τα μάτια.

Αυτό ήταν το τέλος του φίλου μας, που υπήρξε, κρίνοντας από εκείνους που γνωρίσαμε, ο καλύτερος, ο σοφότερος και ο δικαιοτέροσ άνθρωπος στην εποχή του».

3. Η ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

Η συνάντηση με τον Σωκράτη ήταν σημείο καμπής στη ζωή του Πλάτωνα. Είχε μεγαλώσει με ανέσεις, σε πλούσιο ίσως περιβάλλον. Ήταν όμορφος και ρωμαλέος – λένε ότι τον αποκαλούσαν Πλάτωνα επειδή είχε φαρδιές πλάτες. Είχε διακριθεί ως στρατιώτης και είχε νικήσει δύο φορές στα Ίσθμια. Μια τέτοια εφηβική ηλικία δεν είναι η τυπική των φιλοσόφων. Όμως η ψυχή του Πλάτωνα βρήκε μια νέα ευχαρίστηση στο «διαλεκτικό» παιχνίδι του Σωκράτη. Ήταν απόλαυση να βλέπει τον δάσκαλο να «ξεφουσκώνει» δόγματα και να «διατρυνά» θεωρίες με το κεντρί των ερωτήσεών του. Ο Πλάτωνας επιδόθηκε σε αυτό με την ίδια θέρμη που είχε επιδοθεί και σε μια πιο χονδροειδή μορφή πάλης· και υπό την καθοδήγηση του ηλικιωμένου «οίστρου» (αλογόμυγας), όπως αποκαλούσε ο Σωκράτης τον εαυτό του, πέρασε από την απλή επιχειρηματολογία στην προσεκτική ανάλυση και στη γόνιμη συζήτηση. Έγινε ένας εξαιρετικά παθιασμένος εραστής της σοφίας, και του δασκάλου του. «Ευχαριστώ τον Θεό» έλεγε «που γεννήθηκα Έλληνας και όχι βάρβαρος, ελεύθερος και όχι δούλος, άντρας και όχι γυναίκα. Αλλά πάνω απ' όλα, που γεννήθηκα την εποχή του Σωκράτη».

Ήταν είκοσι οκτώ ετών όταν πέθανε ο δάσκαλός του, και αυτό το τραγικό τέλος μιας ήσυχης ζωής άφησε τη σφραγίδα του σε κάθε φάση της πνευματικής εξέλιξης του μαθητή του. Τον όπλισε με κλεύη για τη δημοκρατία, και με ένα μίσος για τον όχλο με το οποίο δεν τον είχε οπλίσει ούτε η αριστοκρατική καταγωγή και ανατροφή του. Τον οδήγησε στην απόφανση, όμοια με αυτή του Κάτωνα αργότερα, ότι η δημοκρατία πρέπει να καταστραφεί, να αντικατασταθεί από τη διακυβέρνηση των σοφότερων και των αρίστων. Το πρόβλημα που τον απορρόφησε στη ζωή του ήταν η

εξεύρεση μιας μεθόδου με την οποία θα ανακαλύπτονται οι σοφότεροι και άριστοι, στους οποίους στη συνέχεια θα δίνονται τα απαραίτητα μέσα ώστε να πειστούν να κυβερνήσουν.

Στο μεταξύ, οι προσπάθειές του να σώσει τον Σωκράτη τον είχαν καταστήσει ύποπτο στα μάτια των ηγετών των δημοκρατικών. Οι φίλοι του τον προειδοποίησαν για τους κινδύνους λέγοντάς του ότι δεν ήταν ασφαλής όσο παρέμενε στην Αθήνα, και ότι ήταν η πιο κατάλληλη στιγμή για να γνωρίσει τον κόσμο. Και έτσι ο Πλάτωνας, το 399 π.Χ., αναχώρησε από την Αθήνα. Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα πού πήγε· μαίνονται πραγματικοί πόλεμοι ανάμεσα στους ειδικούς για κάθε στροφή του ταξιδιού του. Φαίνεται πάντως ότι μετέβη πρώτα στην Αίγυπτο, όπου σοκαρίστηκε κάπως όταν άκουσε από το ιερατείο που κυβερνούσε τη χώρα ότι η Ελλάδα ήταν μια χώρα σε βρεφικό στάδιο, χωρίς σταθεροποιητικές παραδόσεις και βαθιά κουλτούρα, και γι' αυτό οι αιγυπτιακοί σοφοί του Νείλου δεν την έπαιρναν στα σοβαρά. Όμως τίποτα δεν μας ανοίγει τα μάτια περισσότερο από ένα σοκ. Η ανάμνηση αυτής της καλλιεργημένης κάστας, που κυβερνούσε θεοκρατικά μια φιλήσυχη αγροτική χώρα, παρέμεινε ζωντανή στη σκέψη του Πλάτωνα και έπαιξε τον ρόλο της κατά τη συγγραφή της δικής του Ουτοπίας. Κατόπιν έφυγε για τη Σικελία και την Ιταλία. Εκεί εντάχθηκε για ένα διάστημα στη σχολή ή στη σέχτα που είχε ιδρύσει ο μέγας Πυθαγόρας. Και για άλλη μια φορά χαράχθηκε στον ευεπηρεάστο νου του η ανάμνηση μιας μικρής ομάδας ανθρώπων που ασχολούνταν με τη μόρφωση και τη διακυβέρνηση, ζώντας μια απλή ζωή παρά τη δύναμη που διέθεταν. Περιπλανιόταν επί δώδεκα χρόνια. «Ρούφηξε» σοφία από κάθε δυνατή πηγή, κάθισε σε κάθε ναό, δοκίμασε κάθε δόγμα. Μερικοί υποστηρίζουν ότι πήγε και στην Ιουδαία και επηρεάστηκε για ένα διάστημα από την παράδοση των σοσιαλιστικών εν πολλοίς κηρυγμάτων των προφητών. Ή, ακόμα, ότι έφτασε ως τις όχθες του Γάγγη και μυήθηκε στον μυστικισμό και στον διαλογισμό των Ινδών. Απλούστατα, δεν ξέρουμε τίποτα.

Επέστρεψε στην Αθήνα το 387 π.Χ., σαράντα χρονών πια, ώρι-

μος μετά την επαφή του με πλήθος λαούς και τη σοφία πολλών χωρών. Είχε χάσει ένα μέρος του ασυγκράτητου ενθουσιασμού της νιότης, αλλά η σκέψη του είχε αποκτήσει μια προοπτική και θεωρούσε ότι καθετί ακραίο είναι μισή αλήθεια, και πως οι διάφορες πλευρές ενός προβλήματος συνάπτονται με όλες τις πτυχές της αλήθειας. Κατείχε τη γνώση, αλλά και την τέχνη· για μια φορά ο φιλόσοφος και ο ποιητής συναντήθηκαν στην ίδια ψυχή· και έτσι δημιούργησε ένα μέσο έκφρασης στο οποίο η ομορφιά και η αλήθεια μπορούσαν να βρουν τον χώρο τους και να εκφραστούν – τον διάλογο. Ποτέ μέχρι τότε δεν είχε η φιλοσοφία μια τόσο λαμπρή ενδυμασία – και σίγουρα δεν έχει ξαναβρεί έκτοτε. Ακόμα και μεταφρασμένο σε άλλες γλώσσες, αυτό το ύφος λάμπει, αστράφτει, εκρήγνυται και κοχλάζει. «Ο Πλάτωνας» λέει ένας από τους θαυμαστές του, ο Σέλεϊ, «αντιπροσωπεύει τη σπάνια ένωση της αυστηρής και εκλεπτυσμένης λογικής με τον πυθικό ενθουσιασμό της ποίησης, που λιώνουν από τη λαμπρότητα και την αρμονία των προτάσεών του δημιουργώντας μια ακαταμάχητη ροή μουσικών εντυπώσεων, οι οποίες παρασύρουν ταχύτατα τις πεπειθήσεις σαν σε εφόρμηση, κόβοντας την ανάσα».* Δεν ήταν άσχετο το ότι ο νεαρός φιλόσοφος είχε ασχοληθεί αρχικά με τη δραματουργία.

Η δυσκολία της κατανόησης του Πλάτωνα έγκειται σε αυτό ακριβώς το μεθυστικό μείγμα φιλοσοφίας και ποίησης, επιστήμης και τέχνης· δεν μπορούμε πάντα να διακρίνουμε μέσα από ποιον χαρακτήρα του διαλόγου μιλά ο συγγραφέας, ούτε με ποια μορφή· αν μιλά κυριολεκτικά ή μεταφορικά, αν αστειεύεται ή τα λέει σοβαρά. Η αγάπη του για τους αστειΐσμούς, για την ειρωνική διατύπωση και τους μύθους μερικές φορές μάς αφήνει με την απορία. Θα μπορούσαμε να πούμε με κάποια δόση υπερβολής ότι δεν διδάσκει παρά μόνο με παραβολές. «Θα πρέπει εγώ, ως γηραιότερος που απευθύνεται σε νεότερους, να σας μιλήσω με

---

* Παρατίθεται από τον Barker, *Greek Political Theory (Αρχαιοελληνική πολιτική θεωρία)*, Λονδίνο, 1918, σ. 5.

απλό λόγο ή με μορφή μύθου;» ρωτάει ο Πρωταγόρας του.* Αυτοί οι διάλογοι, μας λένε οι ειδικοί, γράφτηκαν από τον Πλάτωνα για το γενικό αναγνωστικό κοινό της εποχής του. Χάρη στη διαλογική τους μέθοδο, τη ζωηρή αντιπαράθεση των υπέρ και των κατά σε κάθε θέμα και τη βαθμιαία ανάπτυξη και συχνή επανάληψη κάθε σημαντικού επιχειρήματος, ήταν σαφώς εναρμονισμένοι (όσο ακατανόητοι και αν φαίνονται σήμερα) με το νοητικό επίπεδο του ανθρώπου που γεύεται τη φιλοσοφία σποραδικά, θεωρώντας την πολυτέλεια, και είναι υποχρεωμένος στη σύντομη ζωή του να διαβάσει επιτροχάδην. Επομένως, είναι αναμενόμενο ότι θα βρούμε σε αυτούς τους διαλόγους πολύ χιούμορ και πλήθος μεταφορές· αρκετά πράγματα που τα καταλαβαίνουν μόνο οι μελετητές που γνωρίζουν λεπτομερώς τις κοινωνικές και λογοτεχνικές παραμέτρους της εποχής του Πλάτωνα· πολλές αναφορές που σήμερα μπορεί να μας φανούν άσχετες και περίεργες, αλλά τότε ενδεχομένως αποτελούσαν τη σάλτσα και το καρύκευμα με το οποίο ένα βαρύ πιάτο γινόταν εύπεπτο για ένα μυαλό που δεν ήταν συνηθισμένο να τρέφεται με φιλοσοφία.

Θα πρέπει να ομολογήσουμε επίσης ότι ο Πλάτωνας εμφανίζει σε αφθονία τα χαρακτηριστικά εκείνα που καταδικάζει. Επικρίνει τους ποιητές και τους μύθους τους, αλλά αυξάνει τον αριθμό των ποιητών κατά έναν και τον αντίστοιχο των μύθων κατά μερικές εκατοντάδες. Παραπονιέται για τους ιερείς (που κηρύττουν την κόλαση και προσφέρουν τη λύτρωση από αυτή έναντι αμοιβής – πρβλ. *Πολιτεία*, 364), αλλά ο ίδιος είναι ιερέας, θεολόγος, ιεροκήρυκας, ένας πρώιμος Σαβοναρόλα που καταδικάζει την τέχνη και θέλει να δει καθετί το ματαιόδοξο να καίγεται στην πυρά. Αναγνωρίζει, σαν τον Σαίξπηρ, ότι οι παρομοιώσεις και οι συγκρίσεις είναι «ολισθηρότατες» (*Σοφιστής*, 231), αλλά ολισθαίνει και ο ίδιος σε αυτές ξανά και ξανά· καταδικάζει τους σοφιστές ως ερίζοντες καπήλους φράσεων, αλλά και ο ίδιος δεν διστάζει να εμπλακεί σε διαξιφισμούς σαν τους σημερινούς φοιτητές.

---

* *Πρωταγόρας*, 320.

Ο Φαγκέ τον διακωμωδεί: «“Το όλον δεν είναι μεγαλύτερο από το μέρος;” “Βεβαίως”. “Και το μέρος δεν είναι μικρότερο από το όλον;” “Ναι”... “Επομένως, γίνεται σαφές πως πρέπει να κυβερνούν το κράτος οι φιλόσοφοι”. “Πώς;” “Μα είναι προφανές. Ας το ξαναπιάσουμε από την αρχή”».*

Τα παραπάνω είναι το μόνο που μπορεί να καταλογίσει κανείς σ’ αυτόν. Και ακόμα κι έτσι, οι *Διάλογοι* παραμένουν ένας από τους ανεκτίμητους θησαυρούς της παγκόσμιας κληρονομιάς.** Ο πολυτιμότερος απ’ όλους, η *Πολιτεία*, είναι μια πλήρης πραγματεία – όλος ο Πλάτωνας συγκεντρωμένος σε ένα βιβλίο. Εδώ θα βρούμε τη μεταφυσική του, τη θεολογία του, την ηθική του, την ψυχολογία του, την παιδαγωγική του, την πολιτική του, τη θεωρία του για την τέχνη. Εδώ θα συναντήσουμε θέματα που μοιάζουν σύγχρονα: κοινοτισμός και σοσιαλισμός, φεμινισμός, έλεγχος γεννήσεων και ευγονική, νιτσειϊκής φύσεως προβλήματα που έχουν να κάνουν με την ηθική και με τη διακυβέρνηση των αρίστων, ρουσιϊκής φύσεως προβληματισμοί περί επιστροφής στη φύση και ελευθεριακής παιδείας, η μπερξονική έλαν vital και η φροϊδική ψυχανάλυση – τα πάντα είναι εδώ. Είναι ένα συμπόσιο για την ελίτ, σερβιρισμένο από έναν γενναιόδωρο οικοδεσπότη. «Ο Πλάτωνας είναι η φιλοσοφία, και η φιλοσοφία είναι ο Πλάτωνας» λέει ο Έμερσον, και επαναλαμβάνει για την *Πολιτεία* τη φράση του Ομάρ για το *Κοράνι*: «Κάψτε τις βιβλιοθήκες, γιατί ό,τι αξίζει απ’ αυτές βρίσκεται σε αυτό το βιβλίο».***

Ας μελετήσουμε, λοιπόν, την *Πολιτεία*.

---

* *Pour qu'on lise Platon*, Παρίσι, 1905, σ. 4.

** Οι κυριότεροι διάλογοι είναι οι εξής: *Απολογία Σωκράτους*, *Κρίτων*, *Φαίδων*, *Συμπόσιο*, *Φαίδρος*, *Γοργίας*, *Παρμενίδης* και *Πολιτικός*. Τα σημαντικότερα μέρη της *Πολιτείας* (οι ενδείξεις αναφέρονται στην αρίθμηση στα περιθώρια του έργου, όχι σε σελίδες) είναι τα 327-332, 336-377, 384-385, 392-426, 433-435, 441-476, 481-483, 512-520, 572-594. Οι παραπομπές στο κείμενο αφορούν την *Πολιτεία*, εκτός αν αναφέρεται διαφορετικό έργο.

*** *Representative Men*, σ. 41.

4. ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Η συζήτηση γίνεται στο σπίτι του Κέφαλου, ενός πλούσιου αριστοκράτη. Παρόντες είναι, μεταξύ άλλων, ο Γλαύκωνας και ο Αδείμαντος, αδελφοί του Πλάτωνα, καθώς και ο Θρασύμαχος, ένας απότομος και ευέξαπτος σοφιστής. Ο Σωκράτης, που λειτουργεί ως «φερέφωνο» του Πλάτωνα στον διάλογο, ρωτά τον Κέφαλο:

«Ποιο θεωρείς το πιο σημαντικό αγαθό που σου έχει παράσχει η μεγάλη σου περιουσία;».

Ο Κέφαλος απαντά ότι ο πλούτος είναι ευλογία γι' αυτόν κυρίως επειδή του επιτρέπει να είναι γενναιόδωρος, έντιμος και δίκαιος. Ο Σωκράτης, με τον πονηρό τρόπο του, τον ρωτά τι ακριβώς εννοεί με τη λέξη *δίκαιος* – και εκεί αφήνει ελεύθερα τα σκυλιά του φιλοσοφικού πολέμου. Γιατί δεν υπάρχει πιο δύσκολο πράγμα, πιο αυστηρή δοκιμασία και εξουθενωτική άσκηση της διανοητικής σαφήνειας και δεξιότητας από τον ορισμό. Ο Σωκράτης δεν δυσκολεύεται καθόλου να καταρρίψει τον έναν μετά τον άλλο τους ορισμούς που του δίνουν. Μέχρι που, τελικά, ο Θρασύμαχος, λιγότερο υπομονετικός από τους άλλους, ξεσπά «σαν θηρίο»:

«Τι φλυαρία είν' αυτή στην οποία αναλίσκεστε τόση ώρα, Σωκράτη; Και τι ανοησία όλες αυτές οι υποχωρήσεις που κάνετε ο ένας στον άλλο! Αν θέλεις αληθινά να μάθεις τι είναι το δίκαιο, μη ρωτάς μόνο, ούτε να προσπαθείς να ανασκευάσεις την απάντηση που σου δίνουν, αφού ξέρεις ότι είναι ευκολότερο να ρωτάς παρά να απαντάς... αλλά απάντησε κι εσύ και πες τι πιστεύεις ότι είναι το δίκαιο» (336).

Ο Σωκράτης δεν τον φοβάται. Συνεχίζει να ρωτά αντί να απαντά. Και μετά από μερικούς διαξιφισμούς, προκαλεί τον ασύνετο Θρασύμαχο να δώσει έναν ορισμό:

«Άκου λοιπόν» λέει ο θυμωμένος σοφιστής. «Εγώ θεωρώ ότι το δίκαιο δεν είναι τίποτε άλλο από το συμφέρον του ισχυροτέρου... Κάθε εξουσία θεσπίζει τους νόμους σύμφωνα με το δικό της συμφέρον, η δημοκρατία τούς κάνει δημοκρατικούς, η τυραννίδα τυραννικούς...»

Αυτό το βιβλίο δεν είναι μια πλήρης ιστορία της φιλοσοφίας. Είναι μια προσπάθεια να εξανθρωπιστεί η γνώση με την επικέντρωση της θεωρητικής σκέψης γύρω από ορισμένες κυρίαρχες προσωπικότητες. [...] Δεν παραπλάνησε ποτέ τους αναγνώστες του πείθοντάς τους ότι αν το διαβάσουν θα γίνουν φιλόσοφοι από τη μια μέρα στην άλλη ή ότι θα γλιτώσουν από την ταλαιπωρία, ή θα στερηθούν την ευχαρίστηση, της ανάγνωσης των κειμένων των ίδιων των φιλοσόφων. Είναι γνωστό ότι δεν υπάρχει σύντομος δρόμος προς τη γνώση... Αυτό το βιβλίο δεν αποσκοπεί στο να υποκαταστήσει τα πρωτότυπα έργα των φιλοσόφων, αλλά αυτοπροτείνεται ρητώς ως εισαγωγή και πρόσκληση...

από τον πρόλογο του Will Durant

[...] επειδή δεν είναι δυνατό να ζητάμε από κάθε άνθρωπο να γίνει συστηματικός φιλόσοφος, εδώ υπάρχουν σχεδόν όλα όσα θα κινητοποιούσαν τη σκέψη ενός μορφωμένου ανθρώπου. [...] Έτσι θα έβλεπα εγώ αυτό το βιβλίο. Σαν μία μήνη που ανοίγει απέραντους ορίζοντες με τον πιο συναρπαστικό τρόπο.

από το προλογικό σημείωμα του Νίκου Δήμου

THE STORY OF PHILOSOPHY

ISBN 978-960-566-259-2

9 789605 662592

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 6259

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ